

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ

Από τὴν ἐποχὴ πού ὁ Ἰουστινιανὸς ἔκλεισε τὶς Φιλοσοφικὲς Σχολὲς τῶν Ἀθηνῶν (529 μ.Χ.) ἐπὶ χίλια τόσα χρόνια, ἡ Φιλοσοφία δὲ σημείωσε καμιάν οὐσιαστικὴ πρόοδο.

Μποροῦμε νὰ ποῦμε, ὅτι κανένας δὲν παρουσίασε νέες ιδέες γιὰ τὴ συγκρότηση τῆς φύσεως, γιὰ τὶς λειτουργίες τοῦ πνεύματος, ἢ γιὰ τὸ σκοπὸ τῆς ζωῆς. Θὰ εἶχαμε ὅμως πάλι ἄδικο νὰ νομίζουμε ὅτι σὲ ὅλη αὐτὴ τὴν περίοδο δὲν ἔγινε τίποτα στὴν περιοχὴ τῆς φιλοσοφικῆς σκέψης.

Ὁ πολιτισμὸς τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας ἀπλώθηκε πολὺ πρὸ πέρα ἀπὸ τὰ παλιὰ τῆς σύνορα· καὶ μολονότι εἶχε χάσει ἔδαφος στὴν Ἀσία καὶ στὴν Ἀφρική, κέρδισε πολὺ περισσότερο στὴ Βόρεια Εὐρώπη.

Ἡ βαθμιαία κατάργηση τῆς δουλείας, καὶ ἡ κλίση πρὸς τὰ εἰρηνικὰ ἔργα, πού ὅλο καὶ δυνάμωνε, συντέλεσανε στὸ νὰ διαδοθῆ πλατύτερα ἢ μόρφωση, καὶ νὰ πάρῃ ἡ ἔννοια **Ἀνθρώπινη Κοινωνία** περιεχόμενο πλουσιώτερο, ἀπὸ ἐκεῖνο πού τῆς ἔδιναν οἱ μεγάλοι σοφοὶ τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ρώμης.

Μπορεῖ νὰ εἶναι συζητήσιμο ἂν ἀνυψώθηκε ἡ θέση τῆς γυναίκας· οἱ ιδέες ὅμως καὶ τὰ αἰσθήματα τῶν γυναικῶν, ἄρχισαν τὴν ἐποχὴ αὐτὴ, νὰ ἀσκοῦν πάνω στὶς κοινωνικὲς σχέσεις μιὰν ἐπίδραση ἄγνωστη ὡς τότε. Οἱ πολεμικὲς καὶ οἱ εἰρηνικὲς τέχνες σὲ μερικὰ σημεία ἄλλαξαν σχεδὸν ριζικά.

Τὸ ἀξιοπρόσεκτο αὐτὸ φαινόμενο, νὰ παρατηρεῖται δηλ. μιὰ προοδευτικὴ τόνωση στὸ καθετὶ ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ιδέες, θέλησαν νὰ τὸ ἐξηγήσουν μὲ τὴν ἐπίδραση τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἢ μᾶλλον τοῦ Καθολικισμοῦ.

Ἡ γνώμη αὐτὴ εἶναι σωστὴ μὰ δὲν ἀποτελεῖ ὁλόκληρη τὴν ἀλήθεια· γιατί ἡ ἐκκλησία κληρονόμησε κάτι, δὲν τὸ δημιούργησε ὅμως καθόρισε καὶ δυνάμωσε τάσεις, πού τὸ ξέσπασμά τους προετοιμαζόταν ἀπαρατήρητο ἀπὸ πρῖν.

Στὴ Δύση τὸ ξάπλωμα τοῦτο τοῦ πολιτισμοῦ, πού ἀποτελεῖ καὶ τὸ ἱστορικὸ της καύχημα, τὸ εἶχεν ἀρχίσει καὶ τὸ ἔσπρωξε μακριὰ ἡ Ρώμη· ἀπὸ αὐτὴ μάλιστα πῆρε καὶ τ' ὄνομά του.

Στὴν Ἀνατολὴ ὁ τίτλος «Ὁρθόδοξος» μὲ τὸν ὅποιο ξεχωρίζει ἡ Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία, προδίδει τὴν παρουσία τῆς Ἑλληνικῆς ἐκείνης σκέψης, πού ἔχυσε τὰ δόγματά της μέσα στὶς φόρμες τῆς λογικῆς.

Ἡ πραγματικὴ μάλιστα ἰδέα τῆς ὀρθῆς πίστεως σὰν κάτι ζωογόνο καὶ σωτήριο μπῆκε στὸ Χριστιανισμὸ ἀπὸ τὸν Πλατωνισμὸ, μαζὶ μὲ τὴν πεποίθησι ὅτι ἡ ἐσφαλμένη πίστις ἦταν κάτι τὸ ἀνήθικο, καὶ ἡ διάδοσή της θανάσιμο ἀμάρτημα. Γιὰ τὴ στειρότητα τῆς φιλοσοφικῆς σκέψης κατὰ τὸ Μεσαίωνα φταίει ἡ ἀδιαλλαξία τῆς ἐκκλησίας, πού ἦταν συνέπεια τῆς πίστεως στὴ μέλλουσα τιμωρία τῶν αἰρετικῶν μὲ τὴν αἰώνια κόλαση.

Στὴν πραγματικότητά ὅμως τὸ δόγμα δὲ δημιούργησε τὸ διωγμὸ, ἀλλὰ τὸ πνεῦμα τοῦ διωγμοῦ δημιούργησε τὸ δόγμα.

Καὶ τὴν κρυφὴ αἰτία τοῦ κακοῦ θὰ τὴν ἀναζητήσωμε στὴν πρόωρη ἔνωση τῆς Μεταφυσικῆς μὲ τὴ Θρησκεία καὶ τὴν Ἡθική, πού ἔγινε πρῶτα-πρῶτα ἀπὸ τὸν Πλάτωνα, ἢ μᾶλλον ἀπὸ τὸ Ἀθηναϊκὸ πνεῦμα μέσον τοῦ Πλάτωνος.

Ἐξετάζοντας τὰ πράγματα ἀπὸ πιὸ κοντὰ, θ' ἀντιληφθοῦμε ὅτι ἡ ἀργοπόρηση τῆς φιλοσοφικῆς διερεύνησης εἶχεν ἀρχίσει πολὺ πρῖν ἀπὸ τὴν ἐμφάνισι τοῦ Χριστιανισμοῦ, καὶ συμπίπτει μὲ τὴν ἐγκατάστασι τῶν ἐπιτελῶν του στὴν Ἀθήνα, ὅπου ἐπίσης εἶχαν ἰδρυθῆ οἱ πρῶτες μόνιμες σχολές τῆς φιλοσοφίας.

Οἱ σχολές αὐτὲς εἶχαν καθαρὰ θρησκευτικὸ χαρακτῆρα καὶ καμιά δὲν ἀντέδρασε τόσο πολὺ στὶς νέες ἰδέες, ὅσο ἡ σχολὴ τοῦ Ἐπικούρου, πού κατὰ λάθος τὴ θεωροῦσαν ὡς καταφύγιον τῆς ἐλεύθερης σκέψης.

Στὸ τελευταῖο Ἑλληνικὸ φιλοσοφικὸ σύστημα, τὸ Νεοπλατωνισμὸ, κυριαρχοῦσε ἡ θεολογία, καὶ στοὺς δύο μισοὺς αἰῶνες πού

βάσιαξε, δὲν παρατηρήθηκε καμιά πρόοδος στὴ διδασκαλία τοῦ Πλωτίνου. Ὁ Νεοπλατωνισμὸς στὴν πρώτη συγκρότησή του εἶχε ἐνσωματώσει πολλὰ στοιχεῖα τῆς Ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας, τὰ ὁποῖα ξεκαθάρισεν ὀριστικὰ ὁ τελευταῖος μεγάλος στυλοβάτης του, ὁ Πρόκλος· καὶ οἱ χριστιανοὶ ἐγκολπώθηκαν τὴ μεταφυσικὴ κάτω ἀπὸ μιὰ μορφή πού φαινόταν Πλατωνικὴ, τόσο μάλιστα πὺ ἐυχάριστα καθόσον πίστευαν ὅτι ὁ Πλάτων ἔδινε στὶς πεποιθήσεις του τὸ ἀνεξάρτητο στήριγμα τοῦ καθαροῦ λόγου. Τὸ στήριγμα τοῦτο ἀπλώθηκε πέρα ἀπὸ τὴ μέλλουσα ζωὴ καὶ εἰσχώρησε στὸ πιὸ βαθὺ μυστήριό τῆς ἐξ ἀποκαλύψεως πίστεως. Διότι σύμφωνα μὲ τὴν Πλατωνικὴ θεωρία τῶν ἰδεῶν, ἦταν πολὺ πιθανὸ νὰ ὑπῆρχε μιὰ **Θεῖα μονάς**, πού θὰ ζοῦσε ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὰ τρία θεῖα πρόσωπα, τὰ ὁποῖα τὴν ἀποτελοῦσαν· ὅτι ἡ ἰδέα τοῦ ἀνθρώπου θὰ μπορούσε νὰ συσχετισθῆ μὲ ἓνα ἀπὸ τὰ πρόσωπα αὐτά· καὶ ὅτι ἡ ἴδια ἰδέα ὄντας καὶ ἐνωμένη μὲ τὸν Ἄδὰμ καὶ χωριστὴ ἀπὸ αὐτόν, θὰ παρέσυρε ὅλη τὴν ἀνθρωπότητα στὴν ἐνοχὴ τῆς παρακοῆς του.

Ἔτσι ἡ Ἐκκλησία ξεκίνησε μὲ μιὰ ἰσχυρὴ προκατάληψη εὐνοϊκὴ πρὸς τὸν Πλατωνισμό, πού ἐξακολούθησε νὰ παίξει τὸ ρόλο τῆς γιὰ πολλοὺς αἰῶνες, ἂν καὶ ὁ πρῶτος μεγάλος Ἀκαδημαϊκός, ὁ Ἰωάννης Σκῶτος, Ἐριγένης, κινδύνεψε νὰ καταδικαστῆ ὡς αἵρετικὸς (810—877) ὅταν υἱοθέτησε τὴν πανθεϊστικὴ μεταφυσικὴ τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ.

Ὅπως ξανάζησε ἡ Πλατωνικὴ ἱστορία τῶν ἰδεῶν μέσα στὸ λεγόμενο ρεαλισμὸ τῆς σχολαστικῆς φιλοσοφίας, ἔτσι ξανάζησε καὶ ἡ ἀντίθετη ἄποψη τοῦ παλαιοῦ ἀντίπαλός της, τοῦ Ἀριστοτέλη κάτω ἀπὸ τὴ μορφή τοῦ διανοητισμοῦ.

Σύμφωνα μὲ τὴ θεωρία αὐτὴ τὰ γένη καὶ τὰ εἶδη τοῦ ἀντικειμενικοῦ κόσμου ἀντιστοιχοῦν σὲ πραγματικὲς καὶ μόνιμες διαφορὲς, πού ὑπάρχουν στὴ φύση τῶν πραγμάτων· μὰ ἐκτὸς ἀπὸ τὶς **ἐννοιες**, μὲ τὶς ὁποῖες ἀντιπροσωπεύονται μέσα στὴ διάνοια τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἀνθρώπου, οἱ διαφορὲς αὐτὲς δὲν ἔχουν ξεχωριστὴ ὑπόσταση.

Τὴν Ἀριστοτελικὴ φιλοσοφία τὴν ἔφεραν στὴν Εὐρώπη πρῶτοι οἱ Μωαμεθανοὶ κατακτητὲς τῆς Ἰσπανίας, πού ἔγινεν

ἔξαιτίας τους σπουδαῖο πνευματικὸ κέντρο στὶς ἀρχὲς τοῦ Μεσαίωνα.

Ἄρκετοὶ χριστιανοὶ διανοούμενοι πῆγαν στὴν Ἰσπανία γιὰ μελέτες. Ὁ Ἀριστοτέλης μεταφράστηκε στὰ Λατινικὰ ἀπὸ τὴν Ἀραβική, κι ἔτσι ἔγιναν εὐρύτερα γνωστὲς οἱ θεωρίες του στὶς σχολὲς τοῦ Καθολικοῦ κόσμου.

Ἐπειδὴ ὅμως ἡ Ἀριστοτελικὴ φιλοσοφία μεταδιδόταν ἀπὸ πηγὲς ἀπίστων, ὑπῆρχε ἐναντίον της μιὰ προκατάληψη, πὺ φούντωσε ἀπὸ τὸ γεγονὸς, ὅτι ὁ σχολιαστὴς Ἀβερόης ἐρμηνεύοντας τὴ φιλοσοφία τῶν Μεταφυσικῶν τοὺς ἔδινε πανθεϊστικὸ νόημα.

Καὶ ὕστερα ἀπὸ μιὰ ἀμερόληπτη ἀνάγνωση, ἔβγαινε τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἀρνιόταν τὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς, πὺ εἶχεν ὑποστηρίξει ὁ Πλάτων. Γι' αὐτὸ σὲ ὅλο τὸ δωδέκατο αἰῶνα κυριαρχοῦσε στὴ θρησκευτικὴ σκέψη ὁ Πλατωνισμὸς, καὶ ἡ μελέτη τοῦ Ἀριστοτέλη καταδικαζόταν ἀπὸ τὴν ἐκκλησία ὡς τὴν ἀρχὴ τοῦ 13ου.

Παρ' ὅλα αὐτὰ ἀρχίζει τώρα νὰ διαγράφεται μιὰ μεγάλη πνευματικὴ ἐπανάσταση.

Μὲ τὴν κατάληψη τῆς Κ)πόλεως ἀπὸ τοὺς σταυροφόρους (1204) τὰ ἑλληνικὰ χειρόγραφα τῶν ἔργων τοῦ Ἀριστοτέλη ἔφθασαν στὸ Παρίσι, καὶ σὲ λίγο μεταφράστηκαν στὴ Λατινικὴ κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίβλεψη τοῦ Ἁγίου Θωμᾶ Ἀκουίνου, τοῦ μεγάλου σοφοῦ τῆς ἐποχῆς· ὁ Ἀκουίνος ἦταν τόσο θερμὸς ὁπαδὸς τῆς Περιπατητικῆς Φιλοσοφίας, ὥστε ἀπὸ ἐχθρική, τὴν ἔκαμεν ἔρεισμα τῆς Καθολικῆς Θεολογίας—ἡ θέση αὐτὴ τῆς ἀναγνωρίζεται ἐπίσημα ἀκόμη καὶ σήμερα. Ὁ Ἀριστοτελισμὸς ὅμως στὴν ἐπικράτησή του εἶχε καὶ ἀντίπαλο ὡς τὸ τέλος ἀκόμη τοῦ Μεσαίωνα. Ὁ Ἀκουίνος ἦταν Δομινικανὸς καὶ τὸ ἀντίμαχο Φραγκισκανικὸ τάγμα ἔδειχνε τὴν ἐχθρα του, ὑποστηρίζοντας κάποια Πλατωνικὴ παράδοση, πὺ τὴν ἀντιπροσώπευαν ὁ Ρ. Βάκων (1214—1294) καὶ ὁ Ντουνς Σκῶτος (1265—1308) ὁ καθένας τοὺς διαφορετικὰ.

Πρέπει σχετικὰ νὰ σημειώσωμε τὴ μεγάλη γονιμότητα σὲ ἔξαιρετικὸς σοφοὺς, πὺ παρατηρήθηκε κατὰ τὸ Μεσαίωνα στὰ Βρετανικὰ νησιά.

Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς δυὸ τελευταίους, ἔχομε καὶ τὸν Ἑριγένη (γεννημένο στὴν Ἰρλανδία), τὸν Ἰ. Σαλίσμπαρν (1115—1180), ποὺ ἦταν ὁ πρῶτος οὐμανιστής, τὸ Γουλιέλμο τοῦ Ὀκκαμ καὶ τὸν Οὐϊκλιφ, τὸν πρῶτο Μεταρρυθμιστή, ἐνόλω ἕξι, μιὰ παραγωγή δηλαδή, τὴ μεγαλύτερη ἀπὸ ὅ,τι πρόσφεραν ὅλη ἡ ἄλλη Εὐρώπη, σὲ διακεκριμένους ἀντιπρόσωπους τοῦ Σχολαστικισμοῦ.

Ἡ ὑπεροχὴ αὐτὴ δὲν ὀφείλεται πιθανὸν σὲ κανένα ἔμφυτο φιλοσοφικὸ δαιμόνιο τῶν κατοίκων τῶν νησιῶν τούτων, ἀλλὰ στὴ σχετικὴ ἀπαλλαγὴ ἀπὸ πολέμους, καὶ στὴν πολιτικὴ ἐλευθερία, ποὺ εὐνοοῦσε βέβαια τὴν ἐλεύθερη σκέψη.

Οἱ πέντε ἀπὸ τοὺς παραπάνω σοφοὺς ἔκλιναν λίγο ἢ πολὺ πρὸς τὸν Πλατωνισμό, καὶ οἱ ἰδεαλιστικὲς καὶ μυστικιστικὲς τάσεις τοὺς συνδέονταν κάπου κάπου, μὲ τὸ ἴδιο πρακτικὸ πνεῦμα τοῦ ξεχώριζε τὸ δάσκαλό τους.

Ὁ ἕκτος ποὺ κοινῶς ὀνομάζεται Ὀκκαμ (πέθανε τὸ 1349) εἶναι διάσημος ὡς πρωταγωνιστὴς τοῦ Νομιναλισμοῦ, τῆς θεωρίας δηλ. ἐκείνης κατὰ τὴν ὁποία τὰ γένη καὶ τὰ εἶδη δὲν ἔχουν πραγματικὴν ὑπόσταση οὔτε στὴ φύση οὔτε στὴ διάνοια· ὑπάρχουν ἄτομα μόνο, ποὺ μοιάζουν ἀναμεταξύ τους λιγώτερο ἢ περισσότερο.

Αὐτὸς εἶναι ὁ δημιουργὸς τοῦ περίφημου ἀποφθέγματός τῆς μόνης κληρονομίας τοῦ σχολαστικισμοῦ στὴν κοινὴ σκέψη : «Οἱ ὀντότητες δὲν πρέπει νὰ πολλαπλασιάζονται χωρὶς ἀνάγκη».

Ἡ κατάληψη τῆς Κ/πόλεως ἀπὸ τοὺς σταυροφόρους ὀδήγησε στὸ θρίαμβο τῆς Ἀριστοτελ. φιλοσοφίας κατὰ τὸ 13ο αἰῶνα. Διακόσια χρόνια ἀργότερα ἢ κατακτητικὴ προέλαση τῶν ὀθωμανῶν στὴν ἴδια πολιτεία, ἔγινε ἡ ἄμεση αἰτία τῆς ἀνατροπῆς τῆς φιλοσοφίας αὐτῆς. Διότι οἱ Βυζαντινοὶ σοφοί, ποὺ κατέφυγαν στὴν Ἰταλία, ἔφεραν μαζί τους τὰ χειρόγραφα τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Πλωτίνου, καὶ οἱ συγγραφεῖς αὐτοὶ ἔγιναν γνωστοὶ γρήγορα μὲ τὶς Λατινικὲς μεταφράσεις τοῦ Marsilio Ficino.

Ἀπὸ τὴ φιλολογικὴ τῆς πλευρᾶς ἡ Πλατωνικὴ ἀναβίωση συνταιριάζεται θαυμάσια μὲ τὸν Οὐμανισμό, πρὸς τὸν ὁποῖο οἱ σοφοὶ ἔτρεφαν ἐπὶ πολλὰ χρόνια μεγάλη ἀντιπάθεια.

Ἡ θρησκευτικὴ ὁμως κίνηση, ποὺ ἔγινε πρὶν ἀπὸ τὴ Με-

ταρρύθμιση τοῦ Λουθήρου, βρῆκε στὸ μυστικιστικὸ Νεοπλατωνισμό ἓνα καλόδεχτο σύμμαχο.

Τὴν ἴδια ἐποχὴ ἢ ἐφεύρεση τῆς τυπογραφίας μὲ τὸ νὰ κἀνῃ τὰ βιβλία προσιτὰ καὶ στοὺς μὴ Ἀκαδημαϊκοὺς ἀναγνώστες, αὐξήσε πολὺ τὶς δυνατότητες τῆς ἐλεύθερης σκέψης.

Ἡ Μεταρρύθμιση πάλι δυσφημίζοντας τὴ Σχολαστικὴ Θεολογία στὴ Βόρεια Εὐρώπη, ἔδωσε κι ἄλλο χτύπημα στὸ σύστημα, μὲ τὸ ὁποῖο τὴν εἶχε συνδέσει ὁ Ἀκουίνος.

Μερικοὶ πίστεψαν ὅτι ἡ ἀνακάλυψη τῆς Ἀμερικῆς καὶ ὁ περίπλους τῆς γῆς βοήθησαν τὴν ἀργοπορημένη φιλοσοφικὴ ἐπανάσταση.

Μὰ ἡ ὀρθὴ θεωρία γιὰ τὸ σχῆμα τῆς γῆς ἀποτελοῦσε τὴν πραγματικὴ βάση στὴν Κοσμολογία τοῦ Ἀριστοτέλη, καὶ τὴ θεωρία αὐτὴ τὴν ἤξερε κι ὁ Ντάντε τόσο καλά ὅσο κι ἐμεῖς.

Ἡ ἀνακάλυψη τοῦ Κολόμβου, θερμοῦ Καθολικοῦ, μὲ τὴν προστασία τῆς πιὸ φανατικῆς Καθολικῆς βασίλισσας, αὐξήσε βέβαια τὸ γόητρο τοῦ Καθολικισμοῦ, ἀνοίγοντας στὶς ἀποστολές του ἓνα νέο κόσμο, καὶ κἀνοντας τοὺς ὑποστηρικτές, ποὺ εἶχε στὸν παλιό, πλουσιώτερους. Τὸ ἀποφασιστικὸ ὅμως χτύπημα στὶς μεσαιωνικὲς ἰδέες ἦρθε ἀπὸ ἄλλο στρατόπεδο, ἀπὸ τὴν Ἀστρονομία δηλαδὴ τοῦ Κόπερνικ.

Ἡ σημασία ποὺ εἶχε γιὰ τὴ φιλοσοφία, ἡ ὀρθὴ θεωρία τῆς κινήσεως τῆς γῆς, ποτὲ δὲν κατανοήθηκε ἀρκετά.

Πολλοὶ νόμισαν ἀπλῶς ὅτι ἡ θεωρία τοῦ ἡλιοκεντρικοῦ συστήματος, προκάλεσε τὴν πολεμικὴ, ἐπειδὴ κατέβαζε τὴ γῆ ἀπὸ τὴν περίοπτη θέση, ποὺ εἶχε ὡς κέντρο τοῦ Σύμπαντος.

Τὸ ἀντίθετο ὅμως εἶναι σωστό. Σύμφωνα μὲ τὸν Ἀριστοτέλη καὶ τοὺς Σχολαστικοὺς ὁπαδούς του, τὸ κέντρο τοῦ κόσμου εἶναι τὸ πιὸ χαμηλὸ καὶ τὸ πιὸ ἀσήμαντο σημεῖο, ἐνῶ ἡ περιφέρεια εἶναι τὸ πιὸ ὑψηλὸ καὶ σπουδαῖο· γι' αὐτὸ ἡ γῆ ἐπειδὴ εἶναι τὸ ἀτελέστερο ἀπὸ τὰ τέσσερα στοιχεῖα, κατευθύνεται πρὸς τὸ κέντρο τοῦ κόσμου. Τὸ πῦρ, ἐπειδὴ εἶναι πολυτιμότερο, πετᾷ πρὸς τὰ ἄνω, καὶ ὁ ἀμόλυντος αἰθήρ, ἀπὸ τὸν ὁποῖο ἔχει γίνῃ ὁ οὐρανός, δείχνει τὴν αἰωνιότητά του κινούμενος διαρκῶς

γύρω σ' έναν κύκλο, στὸν ὁποῖο ὁ Θεός, ἀνώτατος ρυθμιστής, κατέχει τὸ ὑψηλότερο σημεῖο.

Τῆ μεταφυσικῇ αὐτῇ τοπογραφίᾳ τὴν ἀκολούθησε πιστὰ ὁ Ντάντε, ὁ ὁποῖος μάλιστα τὴ βελτιώνει τοποθετῶντας τοὺς μεγαλύτερους ἐγκληματίες (δηλ. τοὺς στασιαστὲς καὶ τοὺς προδότες, τὸ Σατανᾶ μὲ τὸν Ἰούδα καὶ τὸ Βρουῦτο καὶ τὸν Κάσιο) στὸν αἰώνιο πάγο, δηλαδὴ στὸ κέντρο τῆς γῆς.

Τέτοιες φαντασιοπληξίες δὲ συμβιβάζονταν μὲ τὴ νέα Ἀστρονομία. Ἡ γῆ μὴ ὄντας πιά παγωμένη καὶ νεκρή, μπορούσε τώρα, νὰ πάρῃ τὴ θέση τῆς ἀνάμεσα στὰ ἄστρα, ζωντανή, — ἂν αὐτὰ ἦταν ζωντανὰ — καὶ νὰ μᾶς δώσῃ ἔτσι τὴν ἰδέα ὅτι ὅπως αὐτῇ, ἔτσι καὶ ἐκεῖνα σήκωναν πάνω τους γόνιμα πλήθη λογικῶν κατοίκων.

Ἡ μετατόπιση ὁμως τῶν ἀξιῶν δὲν τελειώνει ἐδῶ. Ὅλη ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἀριστοτέλη εἶχε βασιστῆ πάνω σὲ μιὰ ριζικὴ ἀντίθεση, ποὺ ὑπάρχει ἀνάμεσα στὶς σφαῖρες, ποὺ βρίσκονται κάτω ἀπὸ τὴ σελήνη καὶ στὶς σφαῖρες ποὺ εἶναι πάνω ἀπὸ αὐτὴ — στὸν κόσμον τῆς αὐξήσεως, τῆς φθορᾶς, τῆς περιπέτειας, καὶ στὸν κόσμον τῆς αἰώνιας πραγματικότητος.

Στὶς σφαῖρες τὶς κάτω ἀπὸ τὴ σελήνη ξεχώριζε καθαρὰ τὶς Μορφὲς τῶν πραγμάτων, ποὺ ἦταν αἰώνιες, καὶ τὴν Ὑλὴ, πάνω στὴν ὁποία ἦταν τοποθετημένες, ἓνα πρῶγμα ἐφήμερο καὶ ἀνέγγιχτο, ποὺ συνδέεται μὲ τὴ Μορφή, ὅπως ἡ Δυνατότης μὲ τὴν Πραγματικότητα.

Ξέρομε ὅτι οἱ δύο βολικὲς αὐτὲς κατηγορίες, εἶναι λογικὰ ἀνεξάρτητες ἀπὸ τὴν ἐσφαλμένη κοσμολογία, ποὺ μπορεῖ νὰ εἶχε ἢ νὰ μὴν εἶχε ὑποδείξει τὴν πλατεῖα ἐφαρμογὴ τους. Τὸ ἄμεσο ὁμως ἀποτέλεσμα τῆς ἀρνήσεως ἢ ἔστω καὶ τῆς ἀμφιβολίας γι' αὐτὲς, θὰ ἦταν νὰ ἐξυψωθῇ ἡ ἐμπιστοσύνη πρὸς τὴν Ὑλὴ ἢ τὴ Δύναμη, εἰς βάρος τῆς Μορφῆς ἢ τῆς Ἐνέργειας.

Ὁ πρῶτος ποὺ ἔβγαλε τὰ ἐπαναστατικὰ αὐτὰ πορίσματα ἀπὸ τὴ θεωρία τοῦ Κόπερνικ, ἦταν ὁ Τζιορντάνο Μπροῦνο (1548—1600). Αὐτὸς γεννήθηκε στὴ Νόλα τῆς Ν. Ἰταλίας κοντὰ στὴ Νεάπολη, καὶ μπῆκε στὸ τάγμα τῶν Δομινικανῶν πρὶν ἀκόμη γίνῃ 15 χρονῶ.

Τότε άλλαξε και τὸ βαπτιστικὸ του ὄνομα (Φίλιππος), καὶ πῆρε τὸ νέο, μὲ τὸ ὁποῖο εἶναι γνωστός. Μέσα στὸ Δομ-Τάγμα ἔμαθε ὅλη τὴν Ἀρχαία καὶ τὴ Μεσαιωνικὴ Φιλοσοφία, καὶ τὴν Ἀστρονομία τοῦ Κόπερνικ, πού ἀκόμη δὲν τὴν εἶχε καταδικάσει ἡ ἐκκλησία. Σὲ ἡλικία 18 χρονῶ ἦρθε γιὰ πρώτη φορὰ σὲ σύγκρουση μὲ τὶς ἀρχές, καὶ ὄντας 28 χρονῶ (1576) ἀμφισβήτησε ἀνοιχτὰ τὶς δογματικὲς βάσεις τοῦ Καθολικισμοῦ. Κινδύνεψε τότε νὰ διωχθῆ ὡς αἵρετικὸς· κι ἔφυγε ἀπὸ τὸ μοναστήρι. Ἡ κατηγορία ἐναντίον του ἦταν μᾶλλον τυπικὴ, γιατί ἐπὶ δυὸ χρόνια γύριζε ἐλεύθερος ἀπὸ τὴ μιὰν Ἰταλικὴ πόλη στὴν ἄλλη κερδίζοντας τὴ λιτὴ ζωὴ του μὲ μαθήματα πού ἔδινε καὶ μὲ συγγραφές. Ἄφησε τέλος τὴν Ἰταλία ἀπὸ ἀγάπη μᾶλλον πρὸς τὴν περιπέτεια, παρὰ ἀπὸ φόβο γιὰ ἐνοχλήσεις καὶ βρίσκοντας τὸ κλίμα τῆς Γαλλίας πολὺ ζεστό, δοκίμασε γιὰ λίγο τὴ Γενεύη· ὅταν ὅμως τοῦ εἶπαν, ὅτι θὰ μπορούσε νὰ μείνη ἐκεῖ μόνο ἂν ἀσπαζόταν τὸν Καλβινισμό, γύρισε πάλι στὴ Γαλλία, ὅπου πέρασε δυὸ χρόνια ὡς καθηγητὴς τῆς φιλοσοφίας στὴν Τουλούζη, κι ἄλλα τρία στὸ Παρίσι σὲ μιὰ λιγώτερο ἐπίσημη θέση.

Ἀπὸ ἐκεῖ ἀκολουθῶντας ἓνα Γάλλο πρέσβυ, πέρασε στὴν Ἀγγλία, ὅπου ἡ διετὴς διαμονὴ του φαίνεται ὅτι ἦταν ἡ πιὸ εὐτυχισμένη καὶ ἡ πιὸ γόνιμη περίοδος στὴν ἀνήσυχη σταδιοδρομία του. Διακόπηκε ἀπότομα ἀπὸ τὴν ἐπάνοδο τοῦ προῖσταμένου στὸ Παρίσι. Ἐπειδὴ ὅμως ὑποστήριζε τολμηρὰ τὶς ἰδέες τοῦ Κόπερνικ, ἦταν ἀδύνατο νὰ παραμείνη στὴ φανατικὴ πρωτεύουσα.

Ἀλλὰ πιὸ σωστὸ φαίνεται, ὅτι ὁ Μπροῦνο δὲ μπορούσε νὰ τὰ ἔχη καλὰ οὔτε μὲ καμιὰ κοινωνία, οὔτε μὲ τὰ ἄτομα· καὶ τὰ πέντε ἐπόμενα χρόνια, πού πέρασε προσπαθῶντας νὰ γίνῃ δεκτὸς στὸ ἓνα Γερμανικὸ πανεπιστήμιο μετὰ τὸ ἄλλο, ἀποτελοῦν τὸ ἔπακρο ἀπελπιστικῆς ἀποτυχίας.

Τέλος σὲ μιὰ δύσκολη στιγμή πηγαίνει στὴ Βενετία μὲ τὴν πρόσκληση ἑνὸς εὐγενοῦς νέου τοῦ Μοτσενίγκο, ὁ ὁποῖος ἀπὸ ἐκδίκηση, ἐπειδὴ δὲ βρῆκε στὸ Μπροῦνο ἐκεῖνα πού περίμενε, τὸν πρόδωσε στὴν Ἱερὰ Ἐξέταση. Στὴν ἀνάκριση, γιὰ τὴν

αίρεσή του, ὁ Μπροῦνο παραδέχτηκε πρόθυμα ὅλα τὰ θεολογικὰ δόγματα πού εἶχε προηγουμένως ἀρνηθῆ.

Δὲν εἶναι βέβαιο ἂν ἀνακάλεσε τὴν παλινωδία του, ὅταν τὸν μεταφέρανε ἀπὸ τὴ φυλακὴ τῆς Βενετίας σὲ φυλακὴ τῆς Ρώμης, διότι οἱ καταθέσεις του στὴ Ρώμη εἶναι ἀσαφεῖς... Οὔτε εἶναι ἐξακριβωμένο γιὰ τὸ ἔδωσαν μιὰ τόσο μεγάλη ἀναστολή (1594—1600), ἐνῶ σὲ ἄλλους αἵρετικούς ἔδειχναν πολὺ μικρὴ ἐπιείκεια. Φαίνεται πολὺ πιθανὸ ὅτι ὁ Μπροῦνο, ἐνῶ ἦταν ἐλαστικός σὲ ζητήματα θρησκευτικῶν πεποιθήσεων, ἔμενε ἄκαμπτος στὴ θεωρία, ὅτι ὑπάρχουν ἄπειροι κατοικημένοι κόσμοι. Ὄταν τοῦ διάβασαν τὴν ὀριστικὴ καταδίκη του, εἶπε στοὺς δικαστὲς του, ὅτι τὴν ἄκουσε μὲ λιγώτερο φόβο ἀπὸ ἐκεῖνον πού αἰσθάνθηκαν αὐτοὶ ἐνῶ τὴ διάβαζαν.

Κατὰ τὸ συνηθισμένο εὐφημισμὸ τὸν εἶχαν καταδικάσει στὸν διὰ πυρὸς θάνατο.

Στὸ ἰκρίωμα, ὅταν ἔστησαν μπροστά του τὸ σταυρὸ, ἔριξε τὴ ματιά του μακριά· ποῖος ξέρει τί σκεπτόταν!! Στὸν ἠρωϊκὸ αὐτὸ σοφὸ ἔχουν στήσει ἓνα μνημεῖο στὴ Νόλα, κι ἄλλο ἓνα στὸ Campo dei Fiori τῆς Ρώμης, στὸ μέρος ἀκριβῶς πού μαρτύρησε, παρὰ τὶς ἰσχυρὲς διαμαρτυρίες τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν.

Οἱ Ἑλληνοῖταλοὶ φιλόσοφοι — οἱ Πυθαγόρειοι καὶ ὁ Παρμενίδης — εἶχαν εἰσαγάγει τὴν ἰδέα τοῦ πεπερασμένου ἢ περιορισμοῦ, ὡς ἀναγκαία προϋπόθεση τῆς πραγματικότητος καὶ τῆς τελειότητος στὴ σκέψη. Ἀπὸ ἐκείνους πέρασε ὁ Πλάτωνας καὶ στὸν Ἀριστοτέλη καὶ ἐκεῖνοι τῆς ἔδωκαν ξεχωριστὴ θέση μέσα στὴ διδασκαλία τους.

Ὁ Ἐπίκουρος καὶ ὁ Λουκρήτιος συνέχισαν πράγματι τὴν παλαιὰ Ἰωνικὴ παράδοση τῶν ἀπείρων ἀτόμων καὶ τῶν ἀπείρων κόσμων, πού εἶναι διασκορπισμένοι μέσα στὸ ἄπειρο διάστημα· ἡ φιλοσοφία τους ὅμως στὴν πραγματικότητα ἦταν ἀθεϊστικὴ, καὶ ἡ ἐκκλησία τὴν καταδίκασε ὡς αἵρετικὴ καὶ λανθασμένη.

Ἡ ἀνακάλυψη τῆς στρογγυλότητος τῆς γῆς, πιθανὸν νὰ ἔδωκε πρώτη στὸν Παρμενίδη τὴν ἰδέα τοῦ πεπερασμένου σύμ-

παντος· ἀσφαλῶς δὲ ἡ ἀνακάλυψη τῆς κινήσεως τῆς γῆς γέννησε τὴν ἰδέα ἐνὸς ἀπείρου σύμπαντος, στὸν ἐμποτισμένο μὲ τὴν ἑλληνικὴ σκέψη Ἰταλὸ διάδοχό του, ἢ μᾶλλον ἡ καταστροφή τοῦ σφαιρικοῦ κόσμου τοῦ Ἀριστοτέλη, ἀπὸ τῆ θεωρία τοῦ Κόπερνικ, ἔριξε πίσω τὸ Μπροῦνο — ὅπως μᾶς δίνει ὁ ἴδιος νὰ τὸ καταλάβωμε—στὶς παλαιότερες Ἰωνικὲς κοσμολογίες, μὲ τὶς ἀντιλήψεις τους γιὰ τὸν ἀπειροχῶρο καὶ γιὰ τοὺς ἀπείρους κόσμους.

Στὴν ἀναδρομὴ αὐτὴ προχώρησε πολὺ πρὸ πέρα ἀπὸ τὸν Κόπερνικ καὶ τὸν Κέπλερ ἀκόμη, διότι καὶ οἱ δύο αὐτοὶ σύμφωνα μὲ τὴν κοινὴ γνώμη, πίστευαν ὅτι οἱ ἀπλανεῖς ἀστέρες ἀπέδειξαν ἐξίσου ἀπὸ τὸ ἡλιακὸ σύστημα καὶ σχημάτιζαν μιὰν ἐνιαία σφαῖρα, πὺ τὸ περιέκλεινε ἀπ' ὅλα τὰ μέρη. Αὐτὸς ἀπεναντίας ἐπρόβλεψε τὴ νεωτέρα Ἀστρονομία, πιστεύοντας ὅτι τὰ ἄστρα εἶναι πολλοὶ ἥλιοι σκορπισμένοι μέσα στὸ διάστημα σὲ ἀποστάσεις, πὺ δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ προσδιοριστοῦν, καὶ ὅτι περιτριγυρίζονται ἀπὸ κατοικημένους πλανῆτες.

Ὁ ἀπειρος χῶρος εἶχε συσχετιστῆ στενὰ ἀπὸ τὸ Δημόκριτο καὶ τὸν Ἐπίκουρο μὲ τὰ ἀπειρα ἄτομα, καὶ τὸ ἐπόμενο μεγάλο βῆμα πὺ ἔκανε ὁ Μπροῦνο ἦταν ἡ παλινόρθωση τῆς θεωρίας τῶν ἀτόμων, ὡς ἀναγκαία κατανόηση τῆς νεωτέρας ἐπιστήμης.

Φαντάστηκε τὰ ἄτομα ὡς μικρότατες γήινες σφαῖρες, πὺ μὲ τοὺς συνδυασμοὺς τους ἀποτελοῦν τὸ σκελετὸ τῶν ὄρατῶν σωμάτων. Οἱ συνδυασμοὶ τους ὁμως δὲν εἶναι καθόλου τυχαῖοι ὅπως ἀνευλαβῶς ὑπόθετε ὁ Δημόκριτος, οὔτε κινουῦνται μέσα σὲ ἀπόλυτο κενό. Τὸ διάστημα ὅλο εἶναι γεμάτο ἀπὸ ἕναν ὠκεανὸ ὑγροῦ αἰθέρα, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ τὴν πεμπουσία τῶν οὐράνιων σφαιρῶν τοῦ Ἀριστοτέλη. Μόνο πὺ στὸ σύστημα τοῦ Μπροῦνο ὁ αἰθέρας παίρνει τὴ θέση τῆς πρώτης ἐκείνης ὕλης, πὺ ἀποτελεῖ τὴν ἄκρα ἀντίθεση τῆς *ἀύλης μορφῆς*, καὶ ἡ ὁποία προσωποποιεῖται στὸν Πρῶτο Κινητῆ, τὸ Θεό.

Κι ἐδῶ βρισκόμαστε μπροστὰ στὴν ἀνατροπὴ τῶν κοσμικῶν ἀξιῶν, πὺ ἐπρόκυψε ἀπὸ τὴν ἀνατροπὴ τῶν σχέσεων γῆς καὶ ἡλίου, τὴν ὁποία προκάλεσεν ὁ Κόπερνικ. Ἡ πρώτη ὕλη ὄχι μόνο δὲ δέχεται παθητικὰ τὴ μορφὴ πὺ τῆς ἐπιβάλλουν ἀπέξω, παρὰ ἔχει ἀπεριόριστη ἱκανότητα νὰ διαπλάττει αὐτὴ τὶς

μορφές· και ὄχι μόνο δὲν τῆς λείπει τὸ πνεῦμα, ἀλλὰ ἡ ἴδια εἶναι τὸ παγκόσμιον πνεῦμα, ἡ δημιουργικὴ καὶ ζωογονοῦσα ψυχὴ τοῦ κόσμου.

Ἡ Πρώτη Ὑλὴ, ἡ Μορφή, ἡ Ἐνέργεια, ἡ Ζωὴ καὶ ὁ Λόγος, ταυτίζονται μὲ τὴ Φύσιν, ἡ Φύσις μὲ τὸ Σύμπαν καὶ τὸ Σύμπαν μὲ τὸ Θεό.

Ὡς ἐδῶ ὅλα εἶναι σαφῆ ἂν ὄχι πειστικά. Δὲ συμβαίνει ὅμως τὸ ἴδιον μὲ τὴ Θεωρίαν τῶν Μονάδων. Αὐτὴ ἀναπτύσσεται μόνον στὰ Λατινικὰ ἔργα τοῦ Μπροῦνο, κακογραμμένα τὰ περισσότερα καὶ παρα πολὺ σκοτεινά.

Φαίνεται πιθανὸν ὅτι μὲ τὶς μονάδες ὁ Μπροῦνος ἐννοεῖ κάποτε τὰ ἀπειροστά μόρια, στὰ ὁποῖα μπορεῖ νὰ διαιρηθῆ νοερῶς ὁ αἰθέρας τοῦ χώρου. Ἡ κάθε μονάδα ἔχει συνείδηση καὶ γι' αὐτὸ μπορεῖ νὰ θεωρηθῆ ὅτι ἀντικατρεφτίζει καὶ ἀντιπροσωπεύει ὁλόκληρον τὸ Σύμπαν. Ἐνας ἀριθμὸς μονάδων ἢ καλύτερα ἓνα ἐνιαῖον τμῆμα τοῦ αἰθέρα, ποὺ περιβάλλει καὶ εἰσχωρεῖ μέσα σὲ μιὰ ὁμάδα ἀτόμων, τὰ προικίζει μὲ τὶς μορφές καὶ τὶς ιδιότητες τῶν στοιχειωδῶν σωμάτων, ποὺ βαθμιαίως μέσον τοῦ φυτοῦ καὶ τοῦ ζώου ἐξελίσσονται σὲ ἀνθρώπινους ὀργανισμούς. Ἡ ζωογονοῦσα ὅμως αὐτὴ πορεία δὲ σταματᾷ στὸν ἄνθρωπον. Ἡ γῆ μὲ τοὺς ἄλλους πλανῆτες, ὁ ἥλιος καὶ ὅλα τὰ ἄστρα, εἶναι μονάδες σὲ εὐρύτερη κλίμακα μὲ λογικὴ ψυχὴ, ὅπως ἀκριβῶς πίστευε κι ὁ Ἀριστοτέλης.

Κι ἔτσι ἡ ἀρχαία μυθολογία ἀπὸ τὴν ὁποῖα ὁ Μπροῦνος πῆρε τὴν ἰδέαν, ἂν καὶ ἦταν ὁ μεγαλύτερος ἐχθρὸς τῆς, παρουσιάζεται πάλι μέσα στὸ ἔργο του.

Πάνω καὶ πέρα ἀπ' ὅλες αὐτὲς τὶς μερικὲς μονάδες βρίσκεται ἡ Μονὰς τῶν Μονάδων, ἡ ἀνωτάτη Μονὰς, ὁ Ἄπειρος Θεός, ποὺ εἶναι ἡ ψυχὴ τοῦ Ἀπειροῦ Σύμπαντος.

Ἐδῶ χωρὶς ἄλλο ἔχομε κάποια ἀνάμνηση τοῦ Νεοπλατωνικοῦ Ἐνός, τοῦ ἀνέκφραστου Ἀπολύτου πάνω καὶ πέρα ἀπὸ κάθε ὄν, τοῦ προικισμένου μὲ τὴν ἀπειρὴ δύναμιν, ἀπὸ τὴν ὁποῖα προέρχεται κάθε ὑπαρξιν.

Ὁ Μπροῦνος εἶχε διδαχθῆ ἀπὸ τὸν καρδινάλιον Νικολάον Κουζανὸν — ἓνα Κοπερνικανόν, πρὶν ἀπὸ τὸν Κόπερνικ, καὶ παρα-

δεχόταν την άρχή του Ἡρακλείτου, ὅτι τὰ ἀντίθετα εἶναι ἓνα καὶ τὸ αὐτό. Καὶ τὴ θεωρία αὐτὴ τὴν ἐφαρμόζει τολμηρὰ ἐδῶ· διότι κάθε ἀπειροστὸ μέρος τοῦ αἰθέρα ποὺ γεμίζει τὸ διάστημα, εἶναι ἕξιςον ἢ ψυχὴ τοῦ Σύμπαντος, ὅπως ἐπίσης ἢ Μονὰς τῶν Μονάδων ἢ ἴδια. Καὶ τὰ δυὸ συμφωνοῦν κατὰ τὸ ὅτι εἶναι μὴ ὑπάρχοντα ὑπὸ τὴν ἔννοια τοῦ πεπερασμένου, ἀφοῦ δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρχη ἄθροισμα τοῦ ἀπείρου, οὔτε ζωντανὰ μαθηματικὰ σημεῖα.

Ἄπο τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἀναξίμανδρου ὡς τὸν Πλωτῖνο δὲν ὑπάρχει σχεδὸν φιλόσοφος, ποὺ νὰ μὴν ἀνακαλύπτωμε τὴν ἐπίδρασή του εἰς τὸ σύστημα τοῦ Μπροῦνο. Καὶ ἐνῶ ἀντιπροσωπεύει τὴ Φιλοσοφικὴ Ἀναγέννηση σὲ τόσο μεγάλο βαθμὸ, κατευθύνει τὶς δυὸ τάσεις τῆς φιλοσοφικῆς ἔρευνας, ποὺ χωριστὲς ἢ συνδυασμένες διατρέχουν ὅλη τὴν Ἱστορίαν τῆς νεωτέρας Μεταφυσικῆς, τὸ Μονισμὸ δηλ. καὶ τὸ λεγόμενον Πλουραλισμὸ (πυλυκρατία).

Κανένας ἄλλος ἴσως ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Ἐγελο δὲν ἔχει ἰσοροπήσει τόσο τέλεια τὶς δυὸ αὐτὲς τάσεις. Ὁ ἴδιος ὁ Μπροῦνο κλίνει καθαρὰ πρὸς τὸν Πλουραλισμὸ καὶ ἡ ἀνώτατη μονάδα του δὲν εἶναι παρὰ ἀπλὴ ἐπιβίωση τῆς Νεοπλατωνικῆς.